

Умаров С.Т.

АЙЫЛ-ЧАРБА ӨНДҮРҮШҮН ПЛАНДАШТЫРУУ ЖАНА БОЖОМОЛДОО АТААНДАШТЫК ЖӨНДӨМДҮҮЛҮГҮН ЖОГОРУЛАТУУНУН ФАКТОРУ КАТАРЫ (КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ОШ ОБЛУСУНУН МИСАЛЫНДА)

Умаров С.Т.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И ПЛАНИРОВАНИЕ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА (НА ПРИМЕРЕ ОШСКОЙ ОБЛАСТИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ)

S.T. Umarov

FORECASTING AND PLANNING AS A FACTOR IN INCREASING THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL PRODUCTION (FOR EXAMPLE, THE OSH REGION OF THE KYRGYZ REPUBLIC)

УДК: 338.2(575.2)(043.3)

Макалада айыл-чарба өндүрүшүнүн атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуунун фактору катары пландаштыруу жана божомолдоо көрсөткүчтөрү жана негизги аспекти каралган.

Негизги сөздөр: атаандаштыкка жөндөмдүүлүк, пландаштыруу, божомолдоо, айыл чарба, агрардык өндүрүү, натыйжалуулук.

В статье рассматриваются основные показатели и аспекты прогнозирования и планирования, как факторы повышения конкурентоспособности сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: конкурентоспособность, планирование, прогнозирование, сельское хозяйство, аграрное производство, эффективность.

This article discusses the key indicators and aspects of forecasting and planning as a factor in increasing the competitiveness of agricultural production.

Key words: competitiveness, planning, forecasting, agriculture, agricultural production efficiency.

Айыл чарбасын өнүктүрүүнүн өзөгүн продукция өндүрүүнү көбөйтүүгө стимул берүүчү экономикалык шарттарды түзүү, рыноктук мамилелерди жана илим менен технологиянын жетишкендиктерин кийирүүнүн, өндүрүштү уюштуруунун жана башкаруунун формаларын өркүндөтүүнүн негизинде тармактын материалдык-техникалык базасын өнүктүрүүнүн узак мөөнөттүк программасын ишке ашыруу түзөт. Республикабызда бул маселелер өзгөчө мааниге ээ, анткени айыл чарба жерлеринин жалпы аянты көбөйүшү мүмкүн эмес, бардык чарба жүргүзүүгө жарамдуу жерлер пайдаланылып жатат. Мындан тышкары, бир адамга туура келген жердин аянты улам кыскарып барат.

Бир жашоочуга туура келген жер аянтынын кыскарышын себеби белгилүү. Бир жагынан калктын саны болжолдуу эсептөөлөр боюнча 2020-жылы 6,13 млн. кишини түзөт. Экинчи жагынан жер аянттарынын белгилүү бөлүгү жыл сайын бөлөк, айыл чарбадан тышкаркы максаттарга алынат.

Кыргызстанда айыл чарба өндүрүшүнүн андан ары жогорулашынын көйгөйлөрүн изилдөөдө айыл-чарба продуктыларын кескин көбөйтүү мүмкүнчүлүктөрү чектелүү экендигине көңүл буруу зарыл [2]. Бул факты 3 шарт менен байланыштырып кароого болот:

Биринчиси – айыл-чарба продукциясын өндүрүүнүн көбөйтүү жаратылыш ресурстары (жер жана суу) менен чектелет. Республика масштабында бул чектөөлөрдү жоюу боюнча ар кандай аракеттер (жаны суу сактагычтарды куруунун же дарыялардын бир бөлүгүн башка нукка буруунун эсебинен айдоо аянттарын көбөйтүү ж.б.) зор чыгымдар, мындай кадамдардын техникалык чечимдеринин жана экологиялык кесепеттеринин аныксыздыгы, ошондой эле коңшу өлкөлөрдүн каршы турушу (анткени көпчүлүк дарыялардын акыркы чекити Кыргызстанда байланыштуу. Мисалга алсак, Арал деңизинин башкы артерияларынын негизги агымдары Кыргызстанда – Сыр-Дарыя (80%) жана Тажикстанда – Амур-Дарыя (83%) жайгашкан.

Мындан тышкары **экинчи шарт**, айыл чарба продукциясын өндүрүүнүн динамикасын анализдөөдө айрым продуктуларды кескин көбөйтүүнүн биологиялык мыйзамдар менен шартталган чектүү кубаттуулугун эске тутуу зарыл.

Үчүнчү шарт – республиканын айрым райондорунда тоолордун басымдуулук кылышы жана жаратылыштык-климаттык шарттардын катаалдыгы айыл-чарба өндүрүшүн өнүктүрүүгө өзгөчө талаптарды коёт. Алсак, узак убакыт бою республикада аба-ырайынын жылдар аралык өзгөрүүлөрү байкалып, бул продукция чыгаруунун туруктуулугуна олуттуу таасирин тийгизип келет.

Республиканын экономика министирлигинин учурдагы илим изилдөө борборунун маалыматына ылайык Республикабызда келечекте эт багытындагы малды багууга ыңгайлуу аянты болгон жарым миллион гектардан ашык бийик тоолуу жайыттарды натыйжалуу пайдалануунун эсебинен эт өндүрүүнү

көбөйтүү мүмкүнчүлүгү бар. 10 ц/га кургак масса түшүмдүүлүк менен 500 миң центнерге чейин тоют алып, 56 миң тоннага жакын тирүү массадагы уй этин өндүрүүгө болоору эсептелген. Тилекке каршы, мындай мүмкүнчүлүк Кыргызстандын татаал, кескин континенталдык тоолуу жана бийик тоолуу шарттарына ыңгайлашкан атайын эт багытындагы малдын породалары жоктугунан улам жетишээрлик пайдаланылбай жатат.

Бир адамга туура келген эт жана эт продуктуларын керектөөнү эске алганда, Кыргыз Республикасында мал чарбачылыгын өнүктүрүү үчүн айыл чарба жандыктарынын башын көбөйтүү, малдын продуктуулугу жогору жана көбөйтүүгө ыңгайлуу генотиптерин багуу, аларды рационалдуу пайдалануу ыкмаларын иштеп чыгуу, жаратылыш ресурстарын максималдуу пайдалануу менен жаныбарларды кармоонун, багуунун жана кайталап өндүрүүнүн жаңы, аз чыгымдуу системаларын кийирүү зарыл.

Жайыттардын көптүгү, талаада тоют даярдоо, колдо бар өндүрүштүк кубаттуулуктар менен эмгек ресурстары республикада 6,5-7 млн. баш кой-эчки, 1,0-1,2 млн. баш ири мүйүздүү мал, 0,5-0,6 млн. баш жылкы кармоого шарт түзөт.

Малдын башы менен тоют базасынын ортосундагы балансты камсыз кылуу үчүн тоют өндүрүүнү

тезинен көбөйтүү жана анын сапатын көтөрүү талап кылынат. Республикабыздын спецификасын эске алып көбүнчө бир тоют бирдигине эмгек сыйымдуулугу эң төмөн болгон тоюттун түрлөрүн: жайыт тоютун, табигый чөп чабыктарын, көп жылдык өсүмдүктөрдү, силос менен сенажга пайдаланылуучу жашыл массаны, ошондой эле дан эгиндерин өндүрүүгө басым жасоо зарыл. Айыл-чарба жерлеринин басымдуу бөлүгүн (85%ы) жайыттар түзгөндүктөн, табигый тоют аянттарынын продуктуулугун жогорулатуу боюнча иш-чараларды аткарууда маданий-техникалык жумуштарга, ошондой эле маданий жайыттарды түзүүгө жана аларды түп-тамырынан жакшыртууга өзгөчө көңүл буруу керек.

Өнүгүү стратегиясы боюнча Кыргызстанда эгиндердин түшүмдүүлүгүн жана малдын продуктуулугун бир топ жогорулатуу, аны менен дүн продукциянын көлөмүн көбөйтүү мүмкүнчүлүгү жогорулатуу, бул азык-түлүк маселесин чечүүгө шарт түзөт.

Төмөндө берилген таблицанын маалыматтары боюнча, 2020-жылга бакча эгиндерин 2 эсе, май алынуучу эгиндерди, жашылчаларды, ошондой эле эт, сүт жана жумуртка өндүрүү 1,5 эседен 2 эсеге чейин көбүрөөк өндүрүү болжолдонгон [3]. (1-таблица).

1-таблица.

2006-2020-жылдарга азык-түлүктүн негизги түрлөрүн өндүрүү (миң тонна).

Азык-түлүк	Факт 2006-2008	Факт 2009-2011	Божомол		
			2015-2017	2018-2020	2018/2020-жж. 2006/2008-жж. карата, %
Дан, анын ичинен:	1573,6	1580,7	1865,0	1950	123,9
Буудай	833,1	799,8	1043,0	1050	126,0
Май өсүмдүктөрү	80,5	56,6	124,0	125,0	155,2
Кант кызылчасы	223,4	158,8	102,0	100,0	44,8
Картошка	1256,7	1379,2	1700,0	1785	142,1
Жашылчалар	762,7	820,9	1100	1250	163,9
Бакча өсүмдүктөрү	100,8	151,6	180,9	210,5	208,8
Мөмө-жемиштер	171,3	215,1	210,4	220,7	128,8
Эт, тирүүлөй салмакта	182,0	190,4	259,5	289,3	158,8
Сүт	1216,6	1358,1	1648,9	1854,3	152,4
Жумуртка, млн. даана	343,6	392,8	570,8	670,0	195

Булак: Култаев Т.Ч. Экономическое прогнозирование аграрного производства на базе моделирования. - 2011-ж.

Атаандаштык мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуунун дагы бир багыты болуп жер, суу ресурстарын, айыл чарба техникасын, майлоочу, күйүүчү материалдарды, минералдык жер семирткичтерди, өсүмдүктөрдү химиялык коргоо каражаттарын жана башкаларды рационалдуу пайдалануу максатында айыл чарба ишканаларын ирилештирүү жана пландаштыруу эсептелет. Атап айтсак, ишмердүүлүктүн ар түрдүү багытындагы өндүрүштүк кооперативдерди түзүү, облустук, райондук деңгээлдеги администрациялардын түздөн-түз катышуусу менен ар түрдүү агроөнөржай бирикмелеринин түзүлүүсүн стимул-

даштыруу, агроөнөр жай-каржылык топторду, холдингдерди түзүү белгилүү бир пайданы берет.

Айыл чарбасынын өнүгүү процессинде, анын келечектеги оптимисттик вариантын, башкача айтканда чарба жүргүзүүнүн түрдүү формаларын колдонуу, айрыкча кооперативдер менен ири чарбаларды өнүктүрүү аркылуу АӨӨ түн толук кандуу социалдык инфраструктурасы менен илимге негизделген жогорку технологиялуу экономикалык секторго айландырууну ишке ашыруу зарылчылыгы турат.

Ошондой эле мисал катары; 2015, 2020 жана 2025-жылдарга Ош облусунун айыл-чарбасынын

өнүгүүсүнүн негизги экономикалык көрсөткүчтөрүн аныктап карап чыктык. Облусубуздун айыл-чарбасынын 2025-жылга өнүгүүсүнүн оптимисттик вариантынын негизги параметрлери кандай болоорун 2-таблицасынан көрүүгө болот.

2-таблица.

2025-жылга чейинки мезгилде Ош облусунун айыл чарбасын өнүктүрүүнүн негизги көрсөткүчтөрү.

Өнүгүү көрсөткүчтөрү	2015	2020	2025
Өндүрүү көлөмү, миң тонна:			
- дан өсүмдүктөрү	99,0	125,0	140,0
- пахта сырьёсу	31,6	40,0	50,5
- жашылча	53,7	65,0	80,0
- эт (тирүүлөй салмак)	28,6	42,0	60,0
- жумуртка, млн. даана	16,9	27,5	35,0
Түшүмдүүлүгү, гектарына центнерден:			
- дан өсүмдүктөрү	28,4	35,0	39,0
- пахта сырьёсу	26,3	32,0	37,0
- жашылча	168,0	180,0	190,0
Малдын жана үй канаттууларынын өндүрүмдүүлүгү:			
- бир уйдан орточо саалып алынган сүт, кг	1764	2500	3000
- тооктун орточо жумурткалуулугу, даана	93	150	200

Автор тарабынан экстрополяция ыкмасы менен аныктады.

2-таблицада көрүнүп тургандай, 2020-жылга дан өсүмдүктөрүн өндүрүү 126,6%га, пахта сырьёсу-26,5%га, жашылчалар - 21,0%га, эт (тирүүлөй салмакта) - 46,8%га, жумуртка түшүмдүүлүгү-62,7%га көбөйүүсү күтүлөт. Дан өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгү гектарынан 35,0 центнерге, пахтанын түшүмдүүлүгү - 32,0 центнерге, жашылча - 180,0 центнерге, мал жана үй канаттууларынын өндүрүмдүүлүгү: бир уйдан орточо саалып алынган сүт 2500 кг, тооктун орточо жумурткалуулугу жылына 150 даанага жетүүсү мүмкүн. Ал эми 2025-жылга дан өсүмдүктөрүн өндүрүү 41,4 %га, пахта чийки заты-60,0 %га, жашылча - 50,0 %га, эт (тирүүлөй салмакта) - 2 эсеге, жумуртка - 2 эсеге өсүүсү күтүлөт. Дан өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгү гектарынан 39,0 центнерге, пахта - 37,0 центнерге, жашылча - 190,0 центнерге, мал жана үй канаттууларынын өндүрүмдүүлүгү: бир уйдан орточо саалып алынган сүттү 3000 кг., ал эми тооктун орточо жумурткалуулугун жылына 200 даанага жеткирүү зарыл.

Болжолдонгон эсептөөлөр боюнча 2020-жылга 65150 айыл-чарба субъектилери иштеши күтүлөт,

анын ичинде 15 мамлекеттик чарба, 135 коллективдик чарба, же болбосо 5 акционердик коом, 30 коллективдик дыйкан чарбалар, 100 кооперативдер жана ошондой эле 65000 дыйкан (фермердик чарбалар) каралган. Ал эми 2025-жылга 60197 айыл-чарба субъектилери иштеши мүмкүн, анын ичинен 10у мамлекеттик чарба, 187си коллективдик чарба, же 7 акционердик коом, 50 коллективдик дыйкан чарбалар, 130 кооперативдер жана ошондой эле 60000 дыйкан (фермердик чарбалар) болушу божомолдонгон. Айыл чарба продукцияларынын көлөмүнүн туруктуу өсүшүн камсыз кылуунун кепилдиги катары натыйжалуу иштей турган ири чарбалардын санынын өсүшүн камсыз кылуу, башкача айтканда айыл-чарба кооперативдерин, коллективдик дыйкан чарбаларды жана мыйзамдык ченемдерине туура келген ири дыйкан (фермердик) чарбаларды өнүктүрүү зарылдыгы келип чыгат. Жакынкы 10-15 жылдын ичинде 70000 ашуун иштеп-иштебей жаткан дыйкан (фермердик) чарбаларды ирилештирүү маселесин чечүүбүз керек.

Айыл чарба өндүрүшүнүн атаандаштык мүмкүнчүлүгүн жогорулатуунун фактору катары пландаштыруунун жана божомолдоонун негизинде төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот:

Айыл чарба продукцияларын чыгаруунун атаандаштыгын жогорулатуу бир топ багыттардан турат. Алардын эң негизгилери керектөөчүлөрдүн муктаждыуулугун жана төлөөчүлүк мүмкүнчүлүктөрүнө ылайык сапаттуу продукцияларды өндүрүү. Чарбаларды ирилештирүү жана адистештирүү негизинде сарпталган каражаттарды азайтуу жана керектөөчүлөргө айыл чарба продукцияларын пайдалануудагы ыңгайлуу шарттарды түзүү.

Атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатууда экономикалык көрсөткүчтөрдү божомолдоо жардам берет. Бул максатта жумушта изилдөөнүн негизинен экстрополяция ыкмасы менен аныкталган божомолдор 2015-2025-жж. карата берилген, бул болсо айыл чарбасында экономикалык көрсөткүчтөрдү жогорулатууга негизги шарт түзөт.

Адабияттар:

1. Абдымаликов К. Экономика Кыргызстана (на переходном этапе) Учебник (2-е изд., исправл. и допол.). - Б., «Бийиктик», 2010 г.
2. Белый Е., Барашков С. Конкурентоспособность и качество продукции два уровня управления. - Маркетинг, 2002. - № 4 - С. 29-34.
3. Култаев Т.Ч. Экономическое прогнозирование аграрного производства на базе моделирования. - Б. 2011. - С. 113-114.

Рецензент: доктор экономических наук, профессор Узенбаев Р.А.